

PRIEŠMOKYKLINIO AMŽIAUS VAIKŲ SOCIALINĖS KOMPETENCIJOS UGDYMAS KŪNO KULTŪROS VEIKLOJE

Kristina Janušaitė
Šiaulių r. Kairių lopšelis-darželis „Spindulėlis“

Aktualumas. Socialinės kompetencijos sąvoka pastaruoju metu vis dažniau vartojama, ji tampa ne tik psichologijos, bet ir sociologijos, pedagogikos, socialinio darbo mokslų tyrimo sritimi. Socialinė kompetencija sudaro svarbią asmenybės sistemos dalį (Juodaitytė, 2002; Monkevičienė, 2003; Vyšniauskytė-Rimkienė, 2007 ir kt), todėl didėja dėmesys ankstyvajam socialiniam ugdymui.

Vakarų Europoje ir JAV socialinės kompetencijos ugdymo problematika yra nagrinėjama pakankamai plačiai, yra sukurta ir įvertinta nemažai socialinių įgūdžių lavinimo programų. Lietuvoje atlikti tyrimai atskleidžia socialinių įgūdžių lavinimo aktualumą ir svarbą skirtingo amžiaus vaikų grupėse bei nurodo, kad socialinių įgūdžių lavinimo programų taikymas tiesioginėje praktikoje dirbant su vaikais ir jaunimu, deja, dar nėra pakankamas (Vyšniauskytė-Rimkienė, 2006, 2007; Linkaitytė ir kt., 2003; Šniras ir kt. 2006; Juodaitytė, 2002; Butvilas, 2008; Kviestkienė; 2003 ir kt.). V. Glebuviene ir kt. (2004) pastebi, kad vaikų socialiniai gebėjimai – problemiščiausia vaikų brandumo mokyklai sritis. D. Malinauskienė (2006) akcentuoja socialinės kompetencijos ugdymo svarbą priešmokykliniame amžiuje.

Kūno kultūra, nors ir neatskiriama nuo švietimo sistemos ir bendrosios kultūros, yra savarankiška, specifinė visuomenės gyvenimo sritis, kurios plėtotė ir rezultatai glaudžiai siejasi su daugeliu žmogaus vertybių ir daro įtaką socialinei, kultūrinei bei ekonominei asmenybės, taigi ir visuomenės raidai (Bendrojo išsilavinimo standartai, 2003). Ugdymo filosofai, samprotaudami apie XXI a. žmogui svarbius gebėjimus, iškelia fizinį aktyvumą kaip sąlygą asmens sveikatai, o tyrimai atskleidžia ne tik judėjimo stokos įtaką vaikų fizinei, emocinei bei pažintinei veiklai, bet ir apskritai vaiko asmenybės plėtrai (Kardelienė ir kt., 2013). Europos Parlamento rezoliucijoje (2007) rašoma, kad kūno kultūra – vienintelis mokyklose dėstomas dalykas, kuris apima sveikos gyvensenos ugdymą, fizinį ir psichinį vaikų lavėjimą, vertybinių nuostatų perteikimą (sąžiningumas, teisingumas, discipliniškumas, solidarumas, kolektyvinis darbas, tolerancija). Taip pat kūno kultūra yra vienas svarbiausių socialinės integracijos įrankių (Emeljanovas ir kt., 2011).

Lietuvoje išsamiai nagrinėjami sportuojančių moksleivių socialiniai įgūdžiai. Fizinis ugdymas jaunesniajame mokykliniame amžiuje lavina gebėjimą prisitaikyti prie nuolat kintančių sąlygų ir reikalavimų, sudaro sąlygas asmeniui pažinti save, vertinti savo kūno fizinius pojūčius ir psichinę savijautą, ugdyti savikontrolės gebėjimus (Kontautienė ir kt., 2013). Teigiama, kad doroviniai socialiniai įgūdžiai, kurie įgyjami sportinėje veikloje, gali būti perkeltami į kitas gyvenimo sritis, gali skatinti harmoningos asmenybės tapsmą (Šniras ir kt., 2006).

Priešmokyklinio ugdymo bendrojoje programoje (2014) nurodoma, kad kompetencijos ir bendrieji gebėjimai ugdomi integraliai. Lietuvoje yra atliktų tyrimų vertinant socialinės kompetencijos ugdymo galimybes įvairioje meninėje veikloje: muzikinėje (Kanevičienė, 2008), šokio (Sinkevičius, 2010), dailės (Karpinskaitė ir kt., 2014). Mokslinių darbų, kuriuose būtų išsamiai analizuojama, kokios yra galimybės ugdyti priešmokyklinio amžiaus vaikų socialinę kompetenciją kūno kultūros veikloje, nepavyko rasti. Ikimokyklinio ir priešmokyklinio amžiaus vaikų kūno kultūra dažniausia tyrinėjama fizinio aktyvumo, sveikatingumo aspektais (Adaškevičienė, 1999; 2004; 2013).

Tyrimo tikslas – atskleisti priešmokyklinio amžiaus vaikų socialinės kompetencijos ugdymo kūno kultūros veikloje galimybes bei ypatumus.

Tyrimo objektas – priešmokyklinio amžiaus vaikų socialinės kompetencijos ugdymas kūno kultūros veikloje.

Tyrimo uždaviniai:

1. Pagrįsti priešmokyklinio amžiaus vaikų socialinės kompetencijos ugdymo svarbą.
2. Atskleisti priešmokyklinio amžiaus vaikų socialinės kompetencijos ugdymo kūno kultūros veikloje prielaidas.
3. Nustatyti priešmokyklinio amžiaus vaikų socialinės kompetencijos raiškos ir ugdymo ypatumus kūno kultūros veikloje.

Tyrimo organizavimas. Atliekant tyrimą „Priešmokyklinio amžiaus vaikų socialinės kompetencijos raiška ir jos ugdymo ypatumai kūno kultūros veikloje“ buvo pasirinktas anketinės apklausos metodas. Anketą sudarė 10 klausimų: pirmieji keturi klausimai buvo skirti bendrai informacijai apie respondentus surinkti (vietovė, kurioje yra ugdymo įstaiga; užimamos pareigos, turima kvalifikacija, pedagoginio darbo stažas), kiti penki klausimai buvo orientuoti į socialinės kompetencijos ugdymo kūno kultūros veikloje galimybių atskleidimą, dešimtas klausimas skirtas priešmokyklinio amžiaus vaikų socialinės kompetencijos raiškos kūno kultūros veikloje įvertinimui. Anketos klausimai parengti remiantis priešmokyklinio amžiaus vaikų socialinės kompetencijos ugdymo turiniu (Priešmokyklinio ugdymo bendroji programa, 2014).

Tyrimo dalyviai. Atliekant tyrimą buvo išsiųstos 198 anketos. Per dvi savaites buvo gautos 39 užpildytos anketos. Tyrimo rezultatų analizei buvo atrinktos 37 anketos, nes dviejose nebuvo atsakyta į daugelį klausimų. Anketų grįžtamumas sudarė 19,7%. Tyrime dalyvavo po vieną pedagogą iš Kretingos, Plungės, Ukmergės, Radviliškio, Alytaus, Dovilų bei Šiaulių, Trakų ir Vilkaviškio rajonų, po 2 – iš Jonavos, Vilniaus, Biržų, po 3 – iš Klaipėdos ir Mažeikių, 5 – iš Panevėžio miesto ir rajono, 6 – iš Kauno. Vienas respondentas vietovės, kurioje yra ugdymo įstaiga, nenurodė.

Respondentų pasiskirstymas pagal užimamas pareigas ugdymo įstaigoje pateikiamas 1 lentelėje. Beveik pusė respondentų dirba priešmokyklinio ugdymo pedagogais, trečdalis – neformaliojo ugdymo pedagogais. Tyrimo dalyviai pasirinkę atsakymo variantą „kita“, nurodė, jog dirba auklėtoja kūno kultūros veiklai (4 respondentai), auklėtoja sveikatingumo programai (1 respondentas), direktoriaus pavaduotoja ugdymui (1 respondentas), mokytoja (1 respondentas), papildomo kūno kultūros ugdymo pedagoge (1 respondentas).

1 lentelė

Respondentų pasiskirstymas pagal užimamas pareigas ugdymo įstaigoje (N=37)

Pareigybė	Skaičius	%
Priešmokyklinio ugdymo pedagogas	16	43,3
Neformaliojo ugdymo (kūno kultūra) pedagogas	11	29,7
Judesio korekcijos mokytojas	2	5,4
Kita	8	21,6

Tyrimo dalyvavusių pedagogų pasiskirstymas pagal turimą kvalifikacinę kategoriją pateikiamas 2 lentelėje. Pusė respondentų turi mokytojo/auklėtojo metodininko, trečdalis vyresniojo mokytojo/auklėtojo kvalifikacinę kategoriją. Respondentai pasirinkę atsakymo variantą „kita“, nurodė turintys kineziterapeuto ir papildomo ugdymo pedagogo kvalifikacines kategorijas (po vieną atsakymą).

2 lentelė

Respondentų pasiskirstymas pagal turimą kvalifikacinę kategoriją (N=37)

Kvalifikacinė kategorija	Skaičius	%
Mokytojas/auklėtojas	3	8,1
Vyresnysis mokytojas/auklėtojas	9	24,3
Mokytojas/auklėtojas metodininkas	20	54,1
Mokytojas/auklėtojas ekspertas	3	8,1
Kita	2	5,4

Dauguma tyrimo dalyvių turi didesnę nei 15 metų pedagoginio darbo patirtį (3 lentelė).

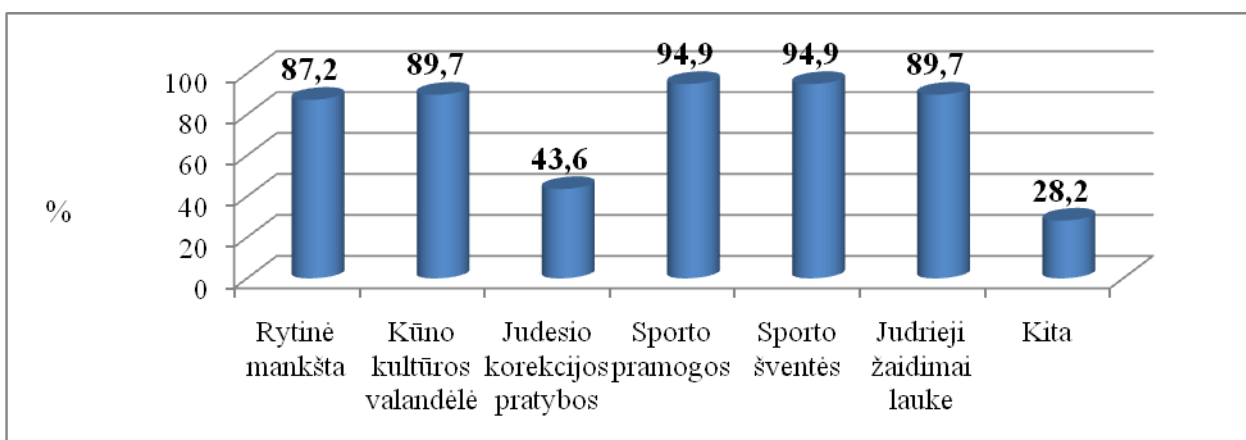
3 lentelė

Respondentų pasiskirstymas pagal pedagoginio darbo stažą (N=37)

Pedagoginio darbo stažas	Skaičius	%
1 – 4 metai	4	10,8
5 – 9 metų	2	5,4
10 – 14 metų	2	5,4
15 ir daugiau metų	29	78,4

Tyrimo rezultatai ir jų analizė.

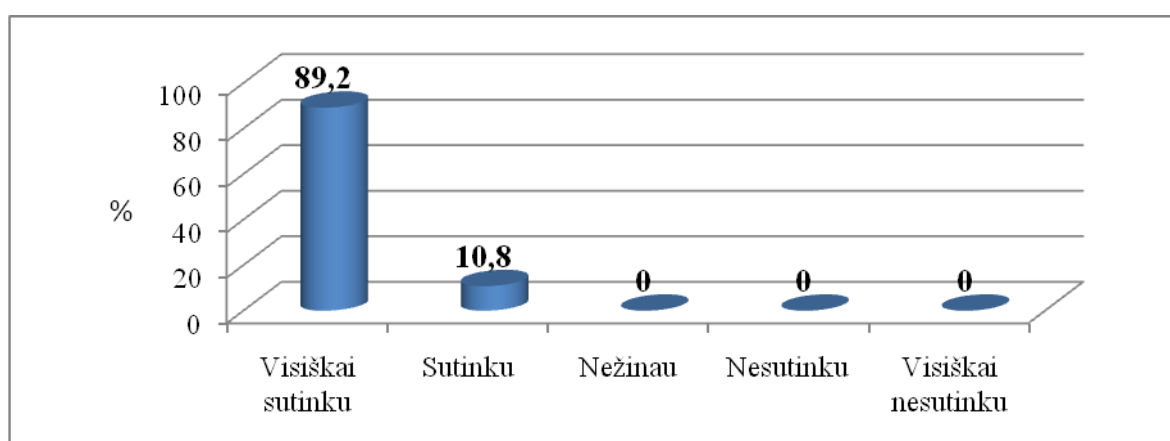
Tyrimas parodė, kad priešmokyklinio amžiaus vaikų kūno kultūros ugdyme dažniausiai taikomos šios veiklos organizavimo formos: rytinė mankšta, kūno kultūros valandėlė, sporto pramoga, sporto šventė, judrieji žaidimai lauke (1 paveikslas).

1 pav. Respondentų taikomos kūno kultūros organizavimo formos (N=37)

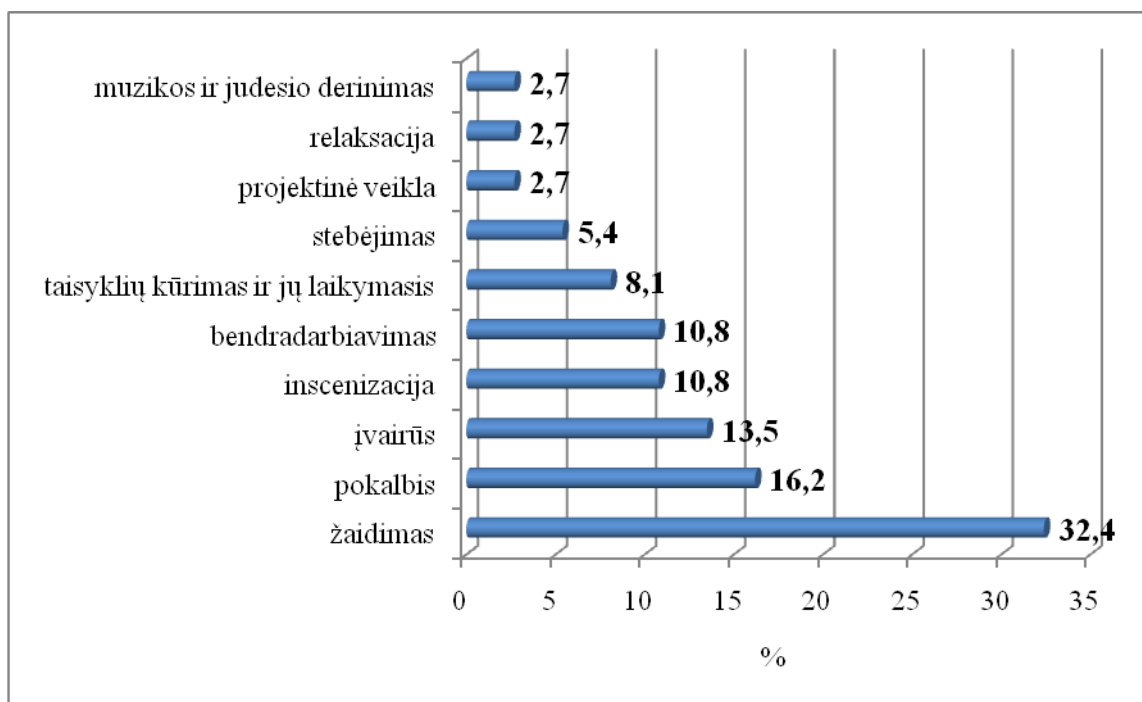
Netradicines veiklos organizavimo formas taiko tik trečdalis respondentų. Jie nurodė, kad šalia įprastų veiklos organizavimo formų taiko „individualius fizinius užsiėmimus“, organizuoja įvairių sporto šakų būrelius (aerobika, futbolas, krepšinis, plaukimas, joga), akcijas, projektinę veiklą.

Tyrimo metu išaiškėjo, kad visi respondentai pritarė teiginiui, kad kūno kultūros veikla padeda priešmokyklinio amžiaus vaikams įgyti tinkamų socialinės elgsenos nuostatų, gebėjimų ir įgūdžių (2 paveikslas). Atitinkamai 89,2% tyrimo dalyvių pasirinko atsakymo variantą „visiškai sutinku“ ir 10,8% – „sutinku“.

2 pav. Respondentų požiūris į priešmokyklinio amžiaus vaikų socialinės kompetencijos ugdymą kūno kultūros veikloje (N=37)

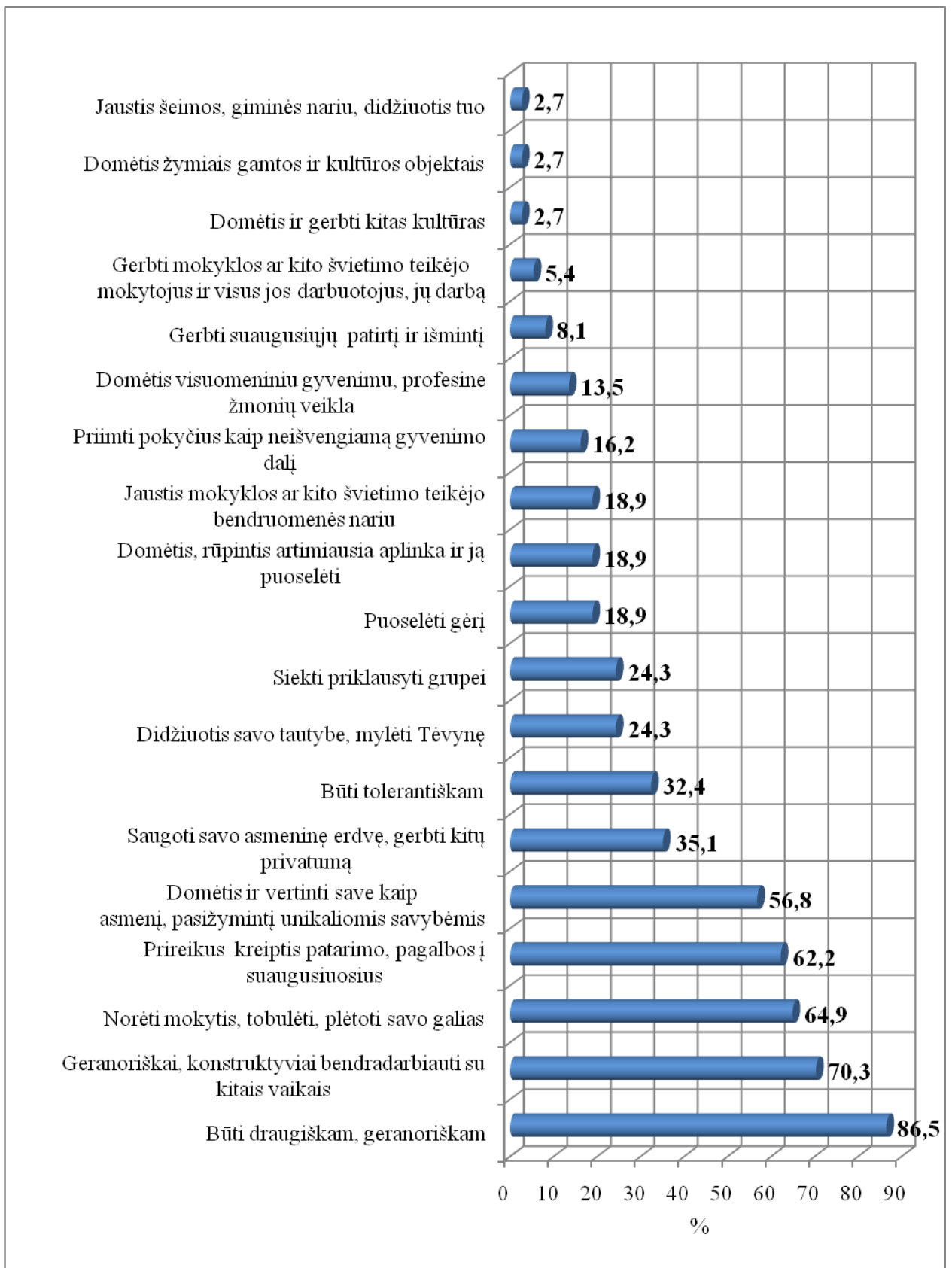
Tyrimas parodė, kokius metodus ir būdus taiko pedagogai socialinei kompetencijai ugdyti kūno kultūros veikloje (3 paveikslas).

3 pav. Respondentų taikomi metodai ir būdai priešmokyklinio amžiaus vaikų socialinei kompetencijai ugdyti kūno kultūros veikloje (N=37)

Apibendrinus respondentų atsakymus, matyti, kad dažniausiai (32,4 % respondentų) taiko įvairius žaidimus (siužetinius-vaidmeninius, judriuosius, sportinius, ramiuosius, estafetes) priešmokyklinio amžiaus vaikų socialinei kompetencijai ugdyti kūno kultūros veikloje. 16,2 % tyrime dalyvavusių pedagogų nurodė, kad taiko pokalbio metodą. 13,5 % respondentų teigė taikantys įvairius ugdymo metodus, t.y. vaizdinius, žodinius, praktinius. Po 10,8% respondentų išskyrė bendradarbiavimo (darbas komandoje ir grupelėmis, pratimai poromis) ir inscenizacijos metodus. Dalis pedagogų akcentavo taisyklių numatymą, kūrimą kartu su ugdytiniais ir jų laikymąsi.

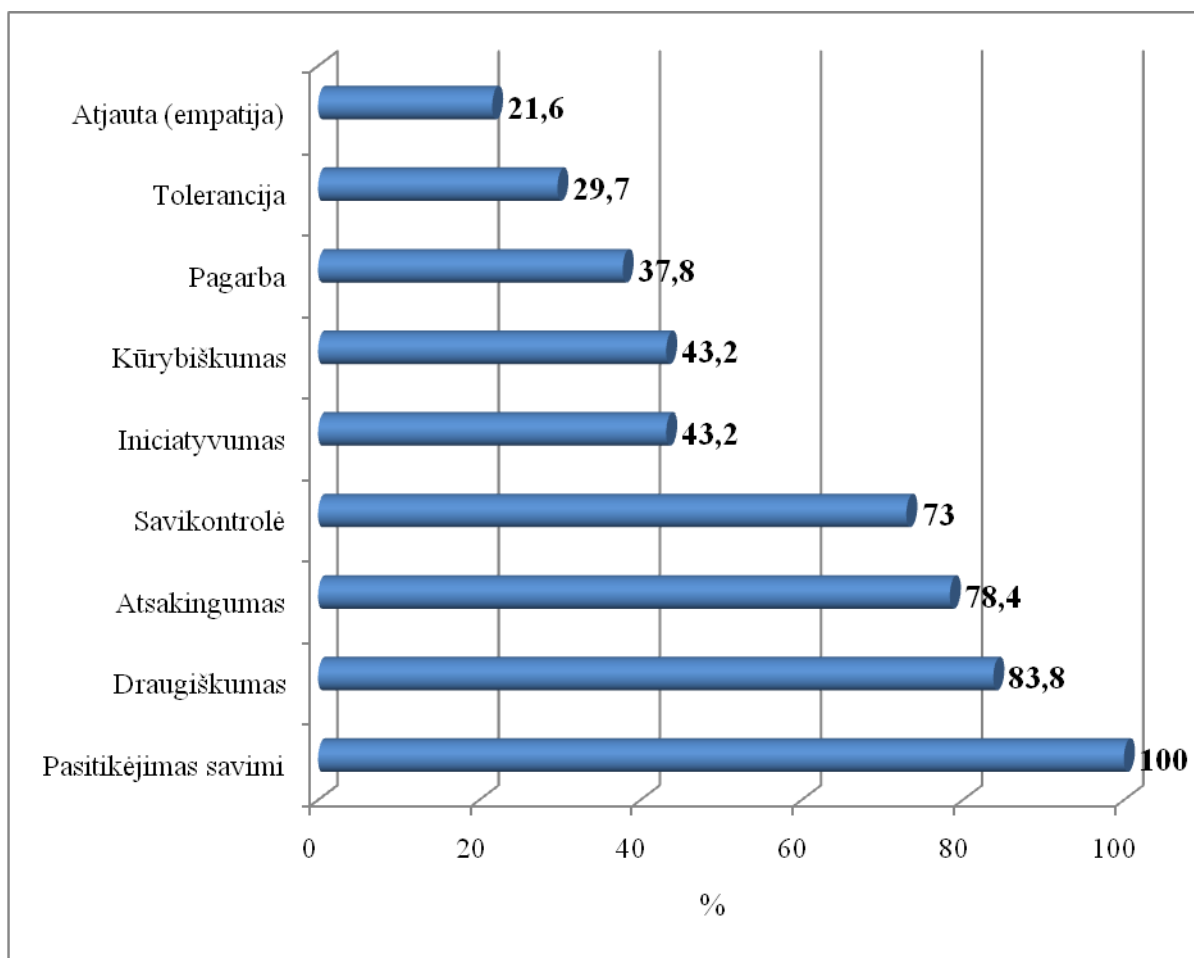
Tyrimas atskleidė, kokį dėmesį respondentai skiria atskiroms socialinės kompetencijos nuostatoms ugdyti kūno kultūros veikloje (4 paveikslas). Respondentai kūno kultūros veikloje daugiausia dėmesio skiria šioms socialinės kompetencijos nuostatoms ugdyti: *būti daugiškam, geranoriškam* (86,5%), *geranoriškai, konstruktyviai bendradarbiauti su kitais vaikais* (70,3%), *norėti mokytis, tobulėti, plėtoti savo galias* (64,9%), *prireikus kreiptis patarimo, pagalbos į suaugusiuosius* (62,2%), *domėtis ir vertinti save kaip asmenį, pasižymintį unikaliomis savybėmis* (56,8%).

4 pav. Socialinės kompetencijos nuostatų ugdymas kūno kultūros veikloje (N=37)

Tyrimo dalyvių nuomone, kūno kultūros veikla mažiausiai palanki šioms socialinės kompetencijos nuostatoms ugdyti: *domėtis ir gerbti kitas kultūras* (2,7%), *domėtis žymiais gamtos ir kultūros objektais* (2,7%), *jaustis šeimos, giminės nariu, didžiuotis tuo* (2,7%), *gerbti mokyklos mokytojus ir visus jos darbuotojus, jų darbą* (5,4%), *gerbti suaugusiųjų patirtį ir išmintį* (8,1%).

Anketinės apklausos rezultatai atskleidė mokytojų nuomonę, kurioms asmenybės savybėms (susijusioms su socialine kompetencija) ugdytis yra palankos sąlygos kūno kultūros veikloje (5 paveikslas).

5 pav. Asmenybės savybių ugdymas kūno kultūros veikloje (N=37)

Visi respondentai (100%) mano, kad kūno kultūros veikloje palankios sąlygos ugdyti vaikų pasitikėjimą savimi. Daugiau nei pusė tyrimo dalyvių nurodė, kad kūno kultūros veikla padeda ugdytis tokias asmenybės savybes kaip draugiškumas (83,8%), atsakingumas (78,4%), savikontrolė (73%). Taip pat tyrimas parodė, kad mokytojai daugiau dėmesio skiria vaikų iniciatyvumo ir kūrybiškumo nei pagarbos, tolerancijos ir atjautos (empatijos) ugdymui.

Respondentai įvertino atskirus vaikų socialinius gebėjimus (4 lentelė).

Priešmokyklinio amžiaus vaikų socialinės kompetencijos gebėjimų raiška kūno kultūros veikloje (N=37)

Socialinės kompetencijos gebėjimas	Respondentų atsakymai, %				
	Gebėjimas būdingas				
	Visiems vaikams	Daugumai vaikų (<75%)	Pusei vaikų	Pavieniems vaikams (>25%)	Nė vienam vaikui
Pasitiki savimi ir savo jėgomis	5,4	59,5	32,4	2,7	0
Sąžiningai (garbingai) žaidžia žaidimus su bendraamžiais (laikosi taisyklių, susitarimų)	16,2	37,8	40,5	5,4	0
Atpažįsta, kada kitam vaikui reikia pagalbos ir ją pasiūlo	5,6	30,6	36,1	25	0
Konfliktinėje situacijoje paaiškina, kodėl įvyko nesusipratimas, jei yra neteisis pripažįsta kaltę ir atsiprašo	5,4	32,4	24,3	35,1	0
Tinkamai reaguoja į kito jausmus	14,3	42,9	20	20	0
Pyktį, susierzinimą reiškia be agresijos, rėkimo ar prasivardžiavimo	5,7	45,7	31,4	17,1	0
Veikia laisvai, išradingai, kūrybiškai, drąsiai eksperimentuodamas, keisdamas, darydamas savaip	11,1	47,2	36,1	5,6	0
Apriboja savo ambicijas, suvaldo impulsus dėl bendros veiklos	8,3	38,9	41,7	11,1	0
Elgiasi mandagiai, dėmesingai, tolerantiškai, atsižvelgia į suaugusiųjų prašymus, pageidavimus, gerbia jų nuomonę	10,8	48,6	35,1	5,4	0
Pagal savo išgales inicijuoja įvairią veiklą, teikia idėjas žaidimams	11,1	38,9	36,1	11,1	0

Tyrimo rezultatai parodė, kad geriausiai susiformavęs priešmokyklinukų gebėjimas pasitikėti savimi ir savo jėgomis. 59,5% tyrimo dalyvių nurodė, kad dauguma ugdytinių pasitiki savimi ir savo jėgomis, 32% mano, kad šis gebėjimas susiformavęs pusei vaikų. Respondentų nuomone priešmokyklinio amžiaus vaikai geba elgtis mandagiai, dėmesingai, tolerantiškai, atsižvelgti į suaugusiųjų prašymus, pageidavimus, gerbti jų nuomonę. 48,6% pedagogų teigia, kad taip elgiasi dauguma vaikų. 47,2% respondentų mano, jog dauguma vaikų kūno kultūros veikloje geba veikti laisvai, išradingai, kūrybiškai, drąsiai eksperimentuoti, keisti, daryti savaip. Priešmokyklinio amžiaus vaikai taip pat turi gerai susiformavusį gebėjimą sąžiningai žaisti žaidimus su bendraamžiais (laikytis taisyklių, susitarimų). Net 16,2% respondentų nurodė, kad šis gebėjimas būdingas visiems vaikams, 37,8% – daugumai, 40,5% – pusei ugdytinių.

Respondentų nuomonę silpniausiai susiformavęs priešmokyklinio amžiaus vaikų gebėjimas konfliktinėje situacijoje paaiškinti, kodėl įvyko nesusipratimas, jei yra neteiskus pripažinti kaltę ir atsiprašyti. Net 35,1% tyrimo dalyvių mano, kad taip elgtis geba tik pavieniai ugdytiniai. Vaikams taip pat sunku atpažinti, kada kitam vaikui reikia pagalbos ir ją pasiūlyti bei tinkamai reaguoti į kito jausmus, atitinkamai, 25% ir 20% respondentų nurodė, kad šie gebėjimai būdingi paviniams ugdytiniams. Dar viena sritis, kurioje vaikai, respondentų nuomone, patiria sunkumų, tai negebėjimas pyktį, susierzinimą reikšti be agresijos, rėkimo, prasivardžiavimo. 17,1% pedagogų teigia, kad tinkamai reikšti pyktį geba pavieniai ugdytiniai.

Tyrimo rezultatai taip pat parodė, kad priešmokyklinio amžiaus vaikai tuos pačius socialinės kompetencijos gebėjimus įgyja netolygiai. Labiausiai, respondentų nuomone, skyrėsi gebėjimo tinkamai reaguoti į kito jausmus raiška. 42,9% respondentų mano, kad dauguma vaikų geba tinkamai reaguoti į kito jausmus, po 20% tyrimo dalyvių nurodė, kad šis gebėjimas būdingas pusei ir paviniams vaikams. 14,3% teigia, kad visi vaikai tinkamai reaguoja į kito jausmus.

Tyrimo rezultatų analizė leidžia išvelgti sąsajas tarp to, kokioms socialinės kompetencijos nuostatoms ir asmenybės savybėms ugdyti mokytojai skiria didesnę dėmesį, ir tarp vaikų socialinės kompetencijos gebėjimų raiškos. Tik 21,6% respondentų nurodė, kad kūno kultūros veikloje yra palankios sąlygos ugdyti empatiją, 32,4% ugdo nuostatą būti tolerantiškam, todėl atitinkami vaikų gebėjimai (*Konfliktinėje situacijoje paaiškinti, kodėl įvyko nesusipratimas, jei yra neteiskus pripažinti kaltę ir atsiprašyti, Atpažinti, kada kitam vaikui reikia pagalbos ir ją pasiūlyti, Pyktį, susierzinimą reikšti be agresijos, rėkimo ar prasivardžiavimo*) yra menkesni. Ir atvirkščiai, visi respondentai nurodė, kad ugdo vaikų pasitikėjimą savimi, atitinkamai, šio gebėjimo raiška didelė.

IŠVADOS

1. Mokslinės literatūros analizė parodė:

1.1. Socialinė kompetencija sudaro svarbią asmenybės sistemos dalį, todėl didėja dėmesys ankstyvajam socialiniam ugdymui.

1.2. Vaikų socialiniai gebėjimai – problemiščiausia vaikų brandumo mokyklai sritis, akcentuojama socialinės kompetencijos ugdymo svarba priešmokykliniame amžiuje.

1.3. Kūno kultūros veikla reikšminga ne tik žmogaus fizinės, bet ir emocinės, pažintinės, socialinės veiklos bei, apskritai, vaiko asmenybės plėtrai. Socialinė kompetencija, kuri įgyjama kūno kultūros veikloje, gali būti perkeliama į kitas gyvenimo sritis.

2. Empirinio tyrimo duomenys atskleidė:

2.1. Pagrindinės priešmokyklinio amžiaus vaikų kūno kultūros veiklos organizavimo formos yra rytinė mankšta, kūno kultūros valandėlė, sporto pramoga, sporto šventė, judrieji žaidimai lauke.

2.2. Pedagogai kūno kultūros veikloje ugdo visas socialinės kompetencijos nuostatas, numatytas Bendrojoje priešmokyklinio ugdymo programoje (2014). Daugiausia dėmesio skiria šioms nuostatoms ugdyti: būti daugiškam, geranoriškam; geranoriškai, konstruktyviai bendradarbiauti su kitais vaikais; norėti mokytis, tobulėti, plėtoti savo galias; prireikus kreiptis patarimo, pagalbos į suaugusiuosius; domėtis ir vertinti save kaip asmenį, pasižymintį unikalėmis savybėmis.

2.3. Pedagogai mano, kad kūno kultūros veikla mažiausiai palanki šioms priešmokyklinio amžiaus vaikų socialinės kompetencijos nuostatoms ugdyti: domėtis ir gerbti kitas kultūras; domėtis žymiais gamtos ir kultūros objektais; jaustis šeimos, giminės nariu, didžiuotis tuo; gerbti mokyklos mokytojus ir visus jos darbuotojus, jų darbą; gerbti suaugusiųjų patirtį ir išmintį.

2.4. Pedagogai kūno kultūros veikloje ugdo asmenybės savybes įtakojančias socialinę kompetenciją. Daugiausiai dėmesio skiria šių asmenybės savybių ugdymui: pasitikėjimas savimi, savo jėgomis, draugiškumas, atsakingumas, savikontrolė.

2.5. Pedagogai teigiamai įvertino daugumos priešmokyklinio amžiaus vaikų socialinės kompetencijos gebėjimų raišką kūno kultūros veikloje.

LITERATŪRA

1. Adaškevičienė, E. (2004). *Vaikų fizinės sveikatos ir kūno kultūros ugdymas*. Monografija. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
2. Adaškevičienė E., Strazdienė N. (2013). *Vaikų sveikatą stiprinančio fizinio aktyvumo ugdymas*. Monografija. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
3. Adaškevičienė, E. (1999). *Vaikų sveikatos ugdymas*. Vilnius: Lietuvos sporto informacijos centras.
4. Glebuviene V., Grigaitė B., Monkevičienė O. (2004). *Lietuvos vaikų brandumas mokyklai: tyrimas ir problemos*. Vilnius: VPU.
5. Juodaitytė, A. (2002). *Socializacija ir ugdymas vaikystėje*. Vilnius: Petro ofsetas.
6. Kanevičienė, E. (2008). *2-4 metų amžiaus vaikų socialinių ir kognityvinių gebėjimų ugdymas muzikine veikla*. Magistro darbas. VPU.
7. Kardelienė L., Trinkūnienė L., Kardelis K., Masiliauskas D. (2013) Kūno kultūros mokytojo nuomonė apie ugdytinių asmenines savybes kaip pedagoginės sąveikos prielaidą. *Pedagogika 109*, p. 134–140.
8. Kvieskienė, G. (2003). *Socializacija ir vaiko gerovė*. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.
9. Kvieskienė, G. (2005). *Pozityvioji socializacija*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
10. Malinauskienė, D. (2006). Priešmokyklinio ugdymo pakopos arba svarba vaikų socialinės kompetencijos ugdymui. *Socialinis darbas*. Nr. 5(1) , p. 116–122.
11. Monkevičienė, O. (2002). Vaiko emocinis ir socialinis brandumas mokyklai. *Žvirblių takas*. Nr.4.
12. Monkevičienė, O. (2003). *Mano vaikai. Priešmokyklinio vaiko ugdymas*. Kaunas: Šviesa.
13. *Priešmokyklinio ugdymo bendroji programa*. (2014). Kaunas: Šviesa.
14. Sinkevičius, R. (2010). *Šokio veikla darželyje – ikimokyklinio amžiaus vaikų socialinės kompetencijos ugdymo prielaida*. Magistro darbas. VPU.
15. Šniras Š., Malinauskas R. (2006). *Moksleivių socialinių įgūdžių ugdymas*. Kaunas: LKKA.